

3 НАШАГО ЖЫЦЬЦЯ.

Аб культурнай працы між беларусамі.

Культура, цывілізацыя—гэтыя два словы, дзёве думкі скрось спатыкаем у газэтах, кнігах, у звычайнай гутарцэ. Як адно, так і другое азначае вышэйшае развіцьце чэлавека—тую ступень, што аддзяляе *культурнага і цывілізаванага* чэлавека ад дзікага. У Заходняй Эўропе яны па значэньню свайму сталі так да сябе падобны, што тамака рожніца між імі бадай зусім зацёрлася, і часта, ужываючы адно, думаюць а другім, бо трудна даглядзець тую межу, гдзе канчаецца культура і пачынаецца цывілізацыя.

І ўсё-ж такі рожніца між імі ёсць; лёгка убачыць яе можна, напрыклад, у нас, гдзе і культура, і цывілізацыя, стаяць ешчэ нізка.

Каб лепей уцяміць тую рожніцу, нехай цяпер нам на момэнт здаецца, што нейкая няземская сіла разам завяла ў нашай старонцы ўсе самыя лепшыя варункі жыцьця, значыць: школы на падобу немецкіх, чугункі і дарогі на падобу англіцкіх, суды на падобу французкіх, музэі (домы, гдзе трымаюцца для паказу цікавыя дый рэдкія рэчы) на падобу італійскіх і т. д.—тады ці адразу станем мы народам з вялікай культурай? Калі ў гэтых школах вучыцелі будуць катаваць мальцоў, панявераць дзеўчат, калі на чугунках кандуктары будуць перэвазіць зайцоў, а ў судах браць хабары і т. д.—то ці не угледзім мы, што нам ткі чагось не хватае, каб добра нарыхтаваць тые пекныя інстытуцыі, як нарыхтаваны яны за граніцай? Выходзіць, што было-б у нас пекнае начыньне, але ў гэтым начыньні былі-б толькі адны бруды, нечыстоты. У такім прыпадку мы бы казалі, што ў нас ёсць *цывілізацыя*, але нема *культуры*.

Калі ўрад (правіцельство) завядзе ў якой-небудзь ваколіцы скрось добрыя почты і тэлеграфы, нарыхтуе ў іх акуратную перэсылку пісулек і газэт, пабудуе, гдзе толькі трэба, добрыя дарогі, шоссэ і т. д.,—дык гэта будзе *цывілізацыя*. Ад усяго гэтаго ў той ваколіцы будзе развівацца і *культура*, але толькі ў такім прыпадку, калі чыноўнікі на почтах дзеля сваей карысьці ня будуць выцягваць с пісулек грошэй; калі пачтыльёны, каб мець меней фатыгі, ня будуць пісулек кідаць у агонь, а парупяцца кожнаму аддаць прыналежае яму; калі інжэнеры с кожнай сотні сажэнёў купленаго на будову дарогі каменя не украдуць паловы і т. д. Так сама, калі гасударство будзе мець суровыя законы; калі пакарае кожнае зладейство, кожны праступак; калі пабудуе здаровыя турмы, ў якіх акуратна будуць глядзець за арыштантамі,—тады будзе цывілізацыя. А калі ў тым жэ гасударстві суровыя законы ня будуць патрэбны, а турмы астануцца пустымі, бо ня будзе вінавайцоў,—тады будзе культура.

У Англіі, напрыклад, саўсім не шмат пісаных законаў, а аднак народ тамака жыве гэтак, бытцам трымаўся ў сваім жыцьці

ўсіх статутоў; вось, гэта і ёсць *культурны народ*. А у Прусох *) блізка на кожным кроку сустрэнеце надпісы, чаго ня можна рабіць, з якога боку трэба ісьці і т. д., сустрэнеце скрось параграфы, статуты, законы, ў каторых гаворыцца і аб найменшых, і аб самых дзікіх праступках; адным словам зразу відаць, што там жыве *цывілізаваны народ*. Папраўдзі, у Прусох цывілізація нават гэтак нарыхтавана, як бадай нігдзе. Але тымчасам бывало, што прускіе салдаты, каб папрабаваць сваю стрэльбу, ці добра бье, стрэлялі да нэгроў (чорных людзей) у сваіх колоніях, а ізноў вучыцелі у школах катавалі дзяцей за тое, што хацелі вучыцца рэлігіі не па немецку, а ў роднай, бацькоўскай мові. Гэткіе нялюдзкіе паступкі могуць быць у народзе цывілізаваным, але з малой культурай.

Агульне кажучы, цывілізація датыкае варункоў грамадзянскаго жыцця, а культура—гэта як-бы ўнутрэны змест. Адміністрація гасударства, гандэль, суды, дарогі і т. д.—гэта ўсё інстытуціі цывілізаціі; культурнымі яны толькі тады зрабляцца, калі чыноўнікі ня будуць на тое, каб браць хабары, а на тое, каб акуратна рабіць, што да іх належыць; калі купцы будуць сумленнымі пасрэднікамі, а не махлярамі; калі суды будуць судзіць справедліва і т. д. Кажучы карацей, цывілізація датыкае рэчэй, а культура—людзей. Во, тутака і ёсць тая межа, якая дзеліць культуру ад цывілізаціі.

З усяго, што мы сказалі, лёгка зразумець, што *цывілізацію можна даць народу, а культуры даваць нельга: яе стварыць, вырацаваць павінен сам народ*. І да такой працы павінны належаць усе грамадзяне, ўсе станы народа; культура адных толькі верхоў грамадзянства—вышэйшых станоў яго—гэта быццам расьліна, выдаваная ў агародніцкай цеплярні. А як лесу не заменіш ніколі нават нялічэным лікам цеплярняных расьлін у вазончыках, так сама ўсенароднай культуры нельга заменіць культурай „верхоў“. Калі працуе над ёй увесь народ, тады культура становіцца фундамэнтам да жыцця, да ўсесьветнаго поступу („прогрэса“). Культура заўсягды бывае толькі свая, родная, мейсцовая,—вытвараецца праз нялічэныя годы гісторычнаго жыцця кожнаго народа.

На тым фундамэнці, што культура заўсягды бывае толькі роднай, мейсцовай, апіраецца адраджэньне кожнаго народа; на гэтым фундамэнці будуюцца і беларускае адраджэньне. Вось чаму ні апалячываньне, ні абрусеньне нашаго народа ніколі не здалее даць яму таго, што дасць беларуская нацыянальная культурная работа.

Да развіцця культуры народа вядуць дзьве сьцежкі: навука і заможнасць. Заможнасць памагае здабыць навуку, а навука паказывае, чым трэба кіравацца у грамадзянскім жыцці. З гэтаго выходзіць, што і наша праца павінна быць дваякая: мы павінны

*) Прусы—гасударство ў Нёмеччыне. Нёмецкае гасударство, ці Германія складаецца з розных маленькіх гасударств. У кожным гэтым гасударстве ёсць свой уласны кароль і сэйм. Над усімі стаіць германскі імператар і парлямент у каторы дэпутатоў выбіраюць усе тыя маленькія гасударствы.

шырыць між братоў сьвет навукі і рупіцца аб эканамічным развіцьці нашага краю.

Як вучыць? Школ—сваіх, беларускіх—мы ня маемо, а тые школы, што ў нас ёсць, вучаць толькі самых пачаткоў—чытаць, пісаць, рахаваць. Але элемэтарная навукка сама па сабе ня робіць культуры. Таго, што ўсе будуць умець чытаць, для культуры мало: трэба, каб у душы кожнаго грамадзяніна нарадзіліся лепшыя, вышэйшыя думкі і жаданьня (- ня тое, што каб толькі есьці!); трэба, каб ён сам пачуў сябе чэлавекам, каб чуцьцём разумеў душу братоў сваіх, каб пазнаў, у чым карысць усяго грамадзянства, ды працаваў для свайго краю, маючы перэд вачыма ідэалы агульна—людзкія. Хоць бы кожны беларус, ідучы ў цэркву, ці ў касьцёл, маліўся тамака с кніжкі, хоць-бы ў канцэлярыі сам патрапіў падпісаць цэльнае сваё прозьвішчэ,—дык гэтае знаёмство з граматай не шмат яму само па сабе паможэ, пакуль ён жыве пад адной стрэхай з жывёлай у вільготнай, цёмнай хаці, ў якой вокны ніколі не атчыняюцца;—пакуль харчуецца адной бульбай—дый то не да-сыта, а мыецца толькі с прымусу—пад дажджом;—пакуль не крадзе і не забівае толькі затым, што баіцца судоў, і т. д. Навучыць наш народ сьведома глядзець на жыцьцё і ўвесь сьвет Божы; памагчы яму хаўрусам збудаваць сабе моцны эканамічны фундамэнт; завадзіць хаўрусныя эканамічныя і асьветовыя арганізаціі, націанальны тэатр, народныя домы для адпачынку і культурнай забавы,—вось праграма для таго, хто шчыра жадае развіцьця культуры у беларусоў.

Вялікая рэч кніжка. Але трэба, каб тые добрыя думкі, якія беларус можа ў ёй знайсці, зрабіліся яго думкамі, каб ён сам рупіўся правадзіць іх у жыцьцё. Дзеля гэтаго трэба развіваць усе яго здольнасьці, ўсе асобнасьці душы яго, якімі беларус рожніцца ад людзей іншых націй і якія злажыліся векамі.

Калі ў думках сваіх мы бачым нашу старонку ў будучыне шчасьлівай, то гэта будзе не Беларусь панская, не старонка для нявольнікоў, с цемнатой у нізе і з яснымі зоркамі толькі ў гары, а Беларусь сьветлая ад нізу да верхоў, у якой усе будуць пачувацца поўнапраўнымі грамадзянамі у сваей бацькоўшчыне і роўна будуць аддаваць ёй свае сілы.

Янка Окліч.

Ці маем права быць беларусамі?

Natio nationi ves sacra est. *)

I.

Прошлы XIX век сьмела можна назваць векам развіцця народоў у значэнні нацыянальным. І запраўду, у гэтым сталецці мы бачым, як нацыянальная ідэя пачынае развівацца з небывалай сілай, пачынае шырца паміж новымі і новымі народамі, як ужо навука і філасофія падчас разгледання выпадкоў, што маюць вагу ня толькі мейсцовую, але і агульналюдскую, уводзяць новы элемент — дагэтуль неведомы — элемент нацыянальны. У гэтым сталецці тая ідэя даходзіць бадай што да найбольшага пункту свайго развіцця, — і пасля, як і кожная лепшая думка пры злучэнні з жыццём, сходзіць на благіе сцэжкі і робіцца ўжо шкоднай ня толькі для развіцця духоўнай культуры, поглядоў, але і для складнага жыцця паміж людзьмі розных народоў, што жывуць і працуюць побач.

Захад Эўропы ўжо быў, а нават ешчэ ёсць сьведкай эвалюцыі нацыяналізму розных кірункаў. У нас жэ, хаця тутак жыве шмат народоў, як беларусы, літвіны, паліякі, жыды і т. д. нацыянальнага пыстання дагэтуль, пакуль беларусы і літвіны ня выступілі на арэну сацыяльна-палітычнага жыцця, — можна казаць, не было. Было толькі польско-расейскае змаганьне. Але як літвіны і беларусы зажадалі сабе роўных правоў, сказалі, што і яны жывуць, — вось тады побач старай расейска-польскай сваркі пачынае развівацца польско-літоўская і іншыя. Гэтыя усе сваркі, папраўдзі кажучы, трудна назваць сваркамі паміж народамі, дзеля таго, што тые народы ад векоў жывуць згодна паміж сабой і не мяркуюць нават адбіраць якія правы адзін ад ад-

наго. Гэтыя сваркі робяцца загадкамі задытых нацыянальных партій — і ўжо адгэтуль, як рэхо адбіваюцца у народзі.

Вось цяпер мы і можэм бачыць развіцце як добра зразумелаго, здороваго нацыяналізму — у значэнні абароны сваіх правоў, ад якоў прыналежных кожнаму, і развіцця усіх асобнасцей, глыбока захаваных на дне народнай душы; — так і шкоднаго нацыяналізму, для катораго глаўнай мэтай ёсць зьдзек над іншымі народамі — „інаходцамі“, здзек дзеля таго, каб тые „інаходцы“ нічым ня розніліся у сваей душы, мове, адным словам у сваей культуры, ад тых, што маюць права сілы. Старая як сьвет, байка: *Vae victis!* **)

Праўда, бываюць ешчэ і такія, што хаця сілай і не прашкаджаюць народам развіваць свае асобнасці, але вядуць такую палітыку, што пры помачы культуры рупяцца адарваць людзей ад іх роднаго пня, каб прыдбаць свайму народу, — і робіцца гэта, як кажэм, у імя культуры!

Мы, беларусы, у сваім адраджэнні маем шмат ворагоў: з аднаго боку розных шовіністоў-нацыяналістоў (тых са шкодным нацыяналізмам), каторыя проста кажуць, што ніякіх беларусоў німа; з другога — такіх, што хаця і прызнаюць беларусам права на развіцце сваей культуры, але спагадаюць і патураюць тым, што кідаюць сваю нацыянальную вопратку і перастаюць быць беларусамі, бо гэта, бытцым, дасць ім можнасць карыстаць з вышэйшай культуры.

Вось нам і трэба канешне падумаць, ці запраўды варта працаваць над развіццём сваей уласнай культуры, сваей душы, — і ці не варта кінуць тую, бытцым, дарэмную працу ды адразу карыстаць з таго добра, якое дае нам іншая культура?

Раней чым паказаць вялікія абмылкі такога погляду, як погляду не дэмакратычнаго, хочэцца нам за вялікім расейскім вучоным А. Д. Градовскім паўтарыць дзе якія яго залатые думкі, каторыя і ясна тлумачаць, што кожны народ мае права на развіцце усяго свайго роднаго і што, калі хто запяніць тое развіцце, дык робіць вялікую шкоду усей агульна-людзкой культуры. Той прафэсар аку-

ратна разумеў вялікую вагу асобнаго жыцця нават кожнаго маленькаго народа, і дзеля таго гарой стаў за право кожнай народнасці на свае „я“. Вось і паслухаем, што ён кажа:

„Кожная натуральная народнасць, нація гэта нейкая як бы адна вялікая асоба, што розніцца ад іншых асобнасцямі свайго характэра, сваімі духоўнымі і умственнымі здольнасцямі, — а дзеля таго і мае права на незалежнае жыццё і развіцце. Тая розніца нацыянальных асобнасцей і ёсць канешны варунак для правільнаго развіцця агульна-людзкаго жыцця усяго сьвету. Асобны народ, які бы ня быў ён здольны і якіе бы ня меў багатыя матэрыяльныя варункі, можа толькі выказаць адзін бок агульна-людзкаго жыцця. Адарваць ад чалавечэства яго розныя саставы, гэта адарваць можнасць выказаць яму у усе-сьветнай гісторыі ўсё багацце зместа чалавечэскаго духа. Адна едыная цывілізацыя, адзінакаваць культурных форм — заўсёды праціўна усім варункам чалавечэскаго поступу. Навука не адкідае паняцця агульна-людзкай цывілізацыі у тым значэнні, што ўсё важнейшае і лепшае, што вырабляецца душой, і розумом і рукамі кожнаго народа робяцца уласнасцю усіх. Але гісторыя нічым ня збітымі фактамі давадзіць, што ўсё гэта багацце магло вырабіцца толькі на грунце нацыянальным, што такое дзіва красы як фігуры Фідія і такая філасофія, як Платона гэта твор грэцкі, што мудрыя рымскія законы гэта прадукт рымскай гісторыі, што найсвабоднейшая констытуцыя Англіі; — гэта яе нацыянальная уласнасць. І ўсё-ж ім гэта не прашкаджае мець агульна-людзкае значэнне, мець уплыў на развіцце паняцця характэра, пекнасці на філасофію і на палітыку ва усім вучоным сьвеце.

У імя поўнаты агульна-людзкай цывілізацыі усе народнасці прызваны да працы, да жыцця... Кожная народнасць павінна даць чалавечэству тое, што схавана у сілах яе духоўна-моральнай натуры. *Народнае творчэства* — вось апошняя мэта, каторую паказывае сама прырода, — мэта, без каторай ня можна дайсці да палепшэння чалавечэскаго роду. Падпарадкаваць усе расы адной „усератующэй“ цывілізацыі, так сама дужа кепска уплывае на міжнароднае

жыццё як і „усератующчая“ адміністрацыйная цэнтралізацыя — на унутрэнае жыццё народа“.

☞ Мы гэта, як пачалі працаваць над нашым адраджэннем, акуратна разумелі і верылі, што наша праца ня пройдзе здарма. Што толькі наш беларускі народ праз сваю народную творчасць можа найбольш даць карыснаго усе-сьветнай культуры.

І. М.—скі.

*) Народ народу рэч сьвятая.

**) Беда пабітым!

Ці маем права быць беларусамі? *)

II

Народная творчасць — гэта апошня мята, каторую назначае сама прырода; толькі праз гэту творчасць, а ня іншую можна дайсці да найлепшых рэзультатаў пры развіцці агульна-людзкай цывілізацыі. Гэту думку праф. А. Д. Градовскага паддзяержывае ешчэ вядомы французскі эканоміст, Шарль Жід (Charles Gide), каторы вучыць, што ад самага пачатку цывілізацыі чалавечэства ідзе к далейшаму развіццю, поступу толькі праз народы. Але, ня глядзучы на ўсе навуковыя выводы, у нас, як ужо мы раней казалі, ёсць шмат прыхільнікоў дэнацыяналізацыі, знішчэння ў народзі яго нацыянальных асобнасцей: адны проста не прызнаюць беларусам права на развіцце сваёй асобнасці, свайго „я“, бо кажуць, што ніякіх беларусоў німа; другія, хаця і згаджаюцца, што кожны народ мае права да развіцця ўсяго свайго роднаго, але ўсё-ж такі думают, быццам, даючы народу гатовую культуру чужоі нацыі, яны паміраюць пашырэнню культуры. Першым зусім ня будзем атказываць, бо, ведама, ніякая праўда іх не пераканае. Каб жэ атказаць другім, прыйдзеца крыху астанавіцца над пытаннем аб асыміляцыі (перэварачыванні з адной нацыі у другую) і паказаць, што жаданне знішчожыць нацыянальныя асобнасці беларусоў і зраўнаваць іх з другімі народамі заместа карысці прыносіць вялікую шкоду ня толькі для мясцовай культуры, але і для сусветнай.

Калі хто з добрай волі карыстае с таго, што вытварыла іншая культура, напрыклад культура суседоў, то пры гэтым унутрэня часць, душа яго, каторая звязана з народнымі поглядамі, звычаямі і т. д., астаецца і на далей такая, як была у яго. Вось, у гэтым прыняцці агульна-людзкіх вартасцей, думак, ідэй і т. д. — німа гвалту, а ёсць супольная праца розных культур, ёсць прысваенне — „апэрдэцыя“, а не асыміляцыя.

Калі-ж чужая культура пры-

шчэпляецца *гвалтам*, хаця і культурнымі спосабамі, тады супольнай працы культур і свабоднаго прысваення адным народам таго, што стварыла культура другога, німа; наадварот, тады родзіцца жаданне накінуць свае асобнасці другому народу і перэрабіць яго на свой капыл, значыцца, *асыміляваць*. І вось у гэтым прыпадку, як тые, што рупяцца ўсе культуры зрабіць падобнымі адна да адной, так і нашы цяперашнія „нацыяналісты“, робяць вялікую гісторычную абмылку. Бо і запраўды: ці можна апрацаваць нейкую ўсё агортывающую культуру, адну для ўсіх? Ці знаем такі народ, каторы можа апрацаваць культурныя формы, каторыя пасля будуць здатнымі для розных народаў? — Не.

Таксама непраўдзіва, быццам гісторычнае права вядзе да таго, што меншыя народы зліваюцца з большымі, і што пасля мае вытварыцца нейкі адзін сусветны народ. Так, у гісторыі вядомы такія здарэння, калі цэльны народ, пасля б'ольшаго ці меншаго здзеку, губіў свае духоўныя асобнасці, сваю душу, — але тады былі зусім іншыя варункі, іншыя часы, непадобныя да цяперашніх. Даўней, напрыклад, падчас феадалізму і першых часоў развіцця капіталізму, культурным жыццём жылі толькі „вярхі“ — духоўныя асобы, шляхта і мешчанства. Народ ня меў ніякай вагі. Тады і духоўная культура, агулам кажучы, была бедная і шырылася не пры помачы жывой гутаркі, а перш пры помачы мёртвай лацінскай мовы і пасля — чужой для іншых народаў французскай. Здаецца, што тады, калі панавала універсальная, сусветная мова, і павінен быў наступіць момэнт для найб'ольшаго развіцця такой літэратуры для ўсіх, у каторую кожны народ мог улажыць цэгліну з свайго „я“. Але тутака спраўдзіўся ізноў нязменны закон, каторым кіруецца ўвесь сьвет: тварыць культурныя рэчы ўсесьветнай вартасці можна толькі у сваёй роднай мове. І дзеля таго, калі пачала развівацца мова кожнаго асобнаго народу, калі ўсе мовы пачалі лічыцца культурнымі, тады мы і бачым аграмадны расцвёт французскай, нямецкай, італьянскай літэратуры і т. д. І ня дзіва: родная мова так моцна звязана з развіццём думак, з развіццём вобразнасці у чужыці, што абмінуць яе пры літэратурнай творчасці нельга. Кожная мова, павэдлуг Гумбольдта, так зраслася з унутрэнай натурай чалавека, што яна становіць ня толькі механічны спосаб для выказвання думак, але ёсць і духоўны рэзультат думання. Вядомы псы-

*) Гл. № 22 „Нашай Нівы“.

хіатр, Крафт-Эбінг, пацьверджае гэта: павэдлуг яго, родная мова—самы найбольшы дэвігацель пры духоўным развіцці чалавечэства. Дзеля таго заўсёды і бачым, што там, дзе мова загубляецца, там і душа народу так сама губіцца. а вартасць культуры яго ўсё паменшаецца.

Розніца, катарая знаходзіцца ў мовах, залежыць ад псыхічных розніц народаў; *кожны народ выказвае у сваёй мове сваю духоўную кон'юнктуру* (будоўлю). Мова, як дужа пекна кажэ вядомы ўжо нам Гумбольдт,—гэта сьветагляд. Чалавек думае вобразамі, а свае думкі выказвае сымваламі, каторыя яму найлягчэй знайсці ў сваёй роднай мові; а чым багацей вобразамі тая мова, тым выдатнейшыя сымвалы—словы; і калі яны зложэны у гармонійны парадак, сыстэму, дык лягчэй ідзе і самае думаньне, а, значыцца, і прысваенне культурных здабыткаў. Калі конструкцыя адной мовы будзе палутана конструкцыяй іншай мовы,—тады і процэс думанья дужа задзержываецца, бо толькі акуратнасць, гармонія ўсіх частак мовы пазваляе чалавеку пры найменшай загубе псыхічнай энэргіі дахадзіць да найбольшых рэзультатаў. Родная мова знаходзіцца ў найлепшай гармоніі з душой свайго народу, бо ўжо органічна, хаця бы дзякуючы наследзтвеннасці, найбольш дапасавана да яго розуму; у дзіцяці ад самых раннях гадоў яна развіваецца зусім аўтаматычна і пасля аўтаматычна (без ніякай загубы псыхічнай энэргіі) можа адбіваць у сабе думку і чуцьцё чалавека і найлягчэй апрануць яе у рэальныя формы. Вось, дзеля таго мы ўсюды бачым, што паэты толькі ў роднай сваёй мове твораць рэчы, каторыя маюць найбольшую вартасць. *Тварыць можна толькі непасрэдаствена*. Пасрэдаствена можна перэрабляць. Такі Шамісо, катораго талент так пекна развіўся ў нямецкай поэзіі, гэта акуратна разумеў. Ён раней пісаў у сваёй роднай мові—францускай, а пасля ўжо перэкладываў на нямецкі. З Гоголем тое самае. Гоголь, як ведаем, быў украінец; толькі праз палітычна-соціальныя варункі зрабіўся ён расейцам і пісаў на расейску. А ўсё-ж такі, як вучыць Мандэльштам, добры знаўца літэратуры Гоголя, развіцьце яго творчэскай думкі ішло па русле чыста народна-украінскім; без ведама думаў ён (не гутарыў) па украінску, і дзеля таго ў тых поэтычных кавалках, дзе выказваецца творчасць, а не аналітычная думка, ўсе звароты—украінскія, а не расейскія. Шэвчэнко так сама твораць рэчы ўсесьветнай вартасці толькі на украінскай

мове. Яго расейскія вершы—зусім дрэнныя. Калі-б пісаў толькі па расейску, то аб ім ніхто бы і ня чуў.

Калі процэс думанья і чуцьця так моцна звязаны з роднай мовай у інтэлігэнтаў, то німа што казаць аб простым народзі. Калі народ той зменіць сваю мову, то зменіць і сваю душу, псыхіку, бо будзе ўжо інакш чуць, будзе думаць павэдлуг іншай псыхалогічнай кон'струкцыі, гэткай, якая падходзіць для новай мовы. Гэты процэс духоўнай змены акуратна заўважыў гісторык французскай літэратуры. Гастон Паріс; ён кажэ, што звязь паміж думкамі і выказваньнем слоў такая моцная, што змяніць народу мову—тое самае, што змяніць яго душу. Бэльгійчык Ван-Бээрс тое сама кажэ, хаця у іншай форме: „перэмяніць народу яго родную мову—значыць забіць душу гэтаго народу“. А ці маем права гэта рабіць, мы ўжо бачылі у прошлым нумэры.

I. М—скі.

(Далей будзе).

ці культуры народу, каторы асымілюецца. г. зн. губіць свае народныя асобеннасці, сваю родную мову і прыймае чужую. *Падняцце культуры ідзе не праз знішчэнне народных асобнасцей, а толькі праз іх развіццё.* І ня дзіва, бо культура—гэта прадукт працы душы. Дзеля таго, што кожны народ мае сваю асобную культуру, мы і можэм бачыць розныя культуры ня толькі у народах розных рас і племен, але і народах, прыналежаючых да аднаго племені. Вельмі добры прыклад даюць расейцы і паліякі. Як тыя, так і гэтыя—славяне. А тым часам якая вялікая пропасць і розніца між культурамі гэтых народаў!

Значыцца,—скажэм ешчэ раз,—культура—гэта твор душы. Калі будзе паміж культурамі супольная праца, апэрцэпцыя, пераробка культурных асобнасцей аднаго народу ў душы другога, каторы будзе развіваць гэтыя асобнасці на сваім нацыянальным грунце,—тады і будзе культурны поступ. Калі-ж будзе накідацца каму колечы чужая культура, калі ў гэтым будзе жаданне зрабіць так, каб той народ нічым ня розніўся у сваім культурным жыцці ад іншаго,—тады асымілёванаму народу ужо як-бы ўстаўлялі новую душу ды загадалі кінуць сваю. Але кінуць сваю культуру, кінуць усё тое, што арганічна так моцна звязана с цэльнай натурай,—дужа трудна. Прыняць новую душу ў кароткі час так сама нельга. Культура—гэта ня вопратка, якую лёгка можна скінуць або надзець. Культура творацца сталеццямі і сталеццямі змяняецца. *І дзеля таго падчас асыміляцыі народ перш пачае губляе сваю душу, а не прыймае ешчэ іншай душы.* І вось тутакж ёсць прычына абніжэння культуры гэтаго народу. *Не прымаюць новых форм, а губяць старых.* Найлепш тое можэмо бачыць у гісторыі. Беларусь, калі жыла сваім асобным культурным жыццём, была дужа культурнай. Калі-ж толькі пачала асымілявацца беларуская інтэлігенцыя, „вярхі“ народу,—край пачаў с кожным годам усё падаць і падаць. Украйна, калі саматугам развівалася, культурна куды вышэй стаяла ад Масквы. А сягоння, калі шмат ужо гадоў вядзецца палітыка „аб’яднення рускіх народностей“, што мы бачым? Цёмныя забітыя загнаны народ забіў ня толькі пачуццё сваёй грамадзянска-палітычнай вартасці, сваёй асобнасці, але і пачуццё чэла-

Ці маем права быць беларусамі? *)

III.

Калі асыміляцыя, перэварачыванне з адной нацыі на другую такую блугую вагу мае для развіцця народнай душы, народнага сьветагляду і сусветнай культуры,—то ня менш дрэнна адбіваецца яна і на агульным падняц-

*) Гл. №№ 22 і 23 „Нашай Нівы“.

вечэскай вартасці. У чэхоў ізноў бачым тое самае. Калі ў іх стара-не панавала нямецкая культура, калі народ ня меў сваей ўласнай інтэлігенцыі, бо яна пакінула ўсё свае роднае, нацыянальнае,—тады нічога ня быў варт у значэнні культурным. А як толькі пачалі чэхі развівацца на грунце сваей адвечнай нацыянальнай душы, тады здабылі вялікую сілу як эканамічную, так і культурную.

Прыкладоў гэтых хваце. І цяпер зусім зразумела, што народы, каторыя пачынаюць будзіцца, заўсёды рупяцца захаваць сваю мову, бо яна ёсць канечны варунак для захавання сваей душы, а, значыцца, і найкрапчэйшы фундамэнт, на каторым будзецца нацыянальнае жыццё павэдлуг цяперашніх культурных вымогаў.

Значыцца як мы ўжо бачылі, кожная асыміляцыя, ці яна будзе вясціся пры помачы „культуры“, заўсёды дае толькі благіе рэзультаты. Але ўсё ж такі у нас, на Беларусі, розныя культуртрэгеры „ў імя культуры“ не спыняюць сваей шкоднай працы над беларусамі, думаючы, быццам гэтым адразу прыхінуць нам кавалак неба. Вось такім дабрадзеям мы раім падумаць крыху аб пытанні, чаму-бы ім самым не прыняць якую вышэйшую культуру—англійскую, або французскую? На што сябе крыўдзіць?

З усяго вышэй сказанага выведзем навуку для беларускага адраджэння. Гэтак:

1) Кожны народ мае право развіваць свае адвечныя духоўныя асобнасьці, а, значыцца, і мы, беларусы, маем права развіваць сваю душу, каб пасяля яе творы узбагацілі агульна-людзкую культурную скарбніцу.

2) Найбольшых рэзультатаў можна дайсьці толькі праз нацыянальную творчасць,—значыцца, і беларусы не павінны закідаць яе, бо толькі праз яе могуць выказаць багацьце сваей націі.

3) Толькі ў роднай мове можна тварыць рэчы, што маюць найбольшую вартасць; замяніць жэ народу яго мову на чужую—гэта значыць забіць душу таго народу, яго асобенную творчэскую здольнасць. Вось і мы, беларусы, ні маем права закідаць сваей мовы, каб не памерці, як казаў Мацей Бурачок; мы, наадварот, павінны рупіцца развіваць яе, бо толькі праз сваю беларускую мову можам выказаць сваю асобную духоўную структуру (будоўлю).

4) Асыміляцыя заўсёды дужа

дрэнна адбіваецца на развіцці як агульна-людзкой, так і мейсцовай культуры; значыцца, кожны сьведомы беларускі грамадзянін павінен рупіцца, каб ніводзін яго брат не перэстаў быць беларусам.

Вось Гэта ўсё і паказывае, што мы, беларусы, ня толькі маем права, але і павінны астацца беларусамі.

I. М—скі.